

Політика, історія, культура

УДК 930.1:332.3.021.8(477)"1917/1918"

Житков О.А.,

канд. істор. наук, доцент кафедри історії України
Кіровоградського державного педагогічного університету ім. Володимира Винниченка

Сучасна вітчизняна історіографія про земельні реформи української Центральної Ради 1917 – початку 1918 рр.

У статті здійснено історіографічний аналіз досліджень аграрної політики Центральної Ради від березня 1917 до початку 1918 р. Увагу зосереджено на питаннях, котрі ще не знайшли ґрунтовного осмислення у сучасній історіографії, а саме: висвітленні правового змісту законодавчих актів, впливу аграрного законодавства Центральної Ради на формування протестних настроїв в українському селі, правосвідомості селянства за умов історико-правової реальності 1917 – 1918 рр. Підбито підсумки вивчення проблеми у правових та історичних студіях, визначено перспективи її розробки як складової частини нарративу Української революції.

Ключові слова: Українська революція, Центральна Рада, селянство, земельна власність, реформи, аграрне законодавство, соціальні рухи.

Аграрний характер демократичної революції 1917 р. з особливою силою проявився в Україні, де селянство становило абсолютну більшість населення. Тому реформування земельних відносин було основним завданням новоутвореного об'єднання українських політичних сил – Центральної Ради, а затягування з його вирішенням призвело до масових селянських виступів, більше відомих в історичній літературі як аграрна революція [1, с. 645].

Слід зазначити, що історіографічний аналіз законодавчої діяльності Центральної ради у сфері регулювання земельних відносин було започатковано з другої половини 90-х років у публікаціях та відповідних розділах дисертаційних досліджень українських істориків Н. І. Земзюліної, Н. А. Ковальової, В. П. Малькіна, І. В. Куташева.

Так, Н. І. Земзюліна, яка вивчала історіографічний аспект аграрних відносин та причини аграрних рухів українського селянства 1917 – 1918 рр., дійшла аргументованого висновку про важливість двох законодавчих актів Центральної ради – Третього універсалу та Земельного закону від 18 січня 1918 р. Дослідниця поділяє погляди істориків діаспори С. Воліна, О. Субтельного та Р. Коваля стосовно неготовності сприйняття «усіма верствами українського громадянства» аграрного маніфесту [2, с. 11]. Водночас вона зауважила, що «змальовуючи стан реальних аграрних відносин в Україні напередодні та в роки революції, використовуючи документальні та архівні джерела, автори з'ясовують причини незадоволення основної маси селянства існуючою системою землеволодіння, що зніщували до формування соціальної бази селянського руху» [2, с. 15].

Додамо, що ця теза є доволі поширеною у вітчизняній історіографії. Дніпропетровська

дослідниця Н. А. Ковальова, наприклад, вважає, що «... земельний закон носив лише тимчасовий характер, до того ж він не регламентував економічний механізм реалізації реформи» [3, с. 15]. Історик Н. Р. Кічігіна підкреслила його утопічний та демагогічний характер [4, с. 70 – 71]. На думку дослідників, цей закон не був похідним, суголосним із тогочасними умовами української дійсності, а опирався на старі концепції російського народництва та відзначався відвертим популізмом лідерів Центральної Ради [5, с. 70].

Вивчаючи внесок істориків у розробку теми «Земельне питання в Україні в умовах революції 1917 – 1920 рр.» дослідник з Острога В. П. Малькін звернув увагу на перекручення змісту аграрних реформ Центральної Ради радянськими істориками, які зосередилися головним чином на «...перевагах та досягненнях у скасуванні приватної власності на землю, конфіскації великих поміщицьких господарств тощо» [6, с. 9].

Всупереч цьому автор підкреслює, що висвітлення аграрного питання в працях істориків діаспори визначалося етноцентричним характером дослідницької парадигми історії Української революції 1917 – 1921 рр. Відповідно, оцінка аграрних перетворень, здійснених чи пропагованих революційними українськими урядами, базувалась у розвідках вчених на застереженні прав титульної нації й, зокрема, її найширшої верстви – українського селянства, а також збереженні базових постулатів демократичних держав – приватної власності на землю [6, с. 11].

Автор іншого дисертаційного дослідження «Селянський рух в Україні (березень 1917 р. – квітень 1918 р.) І. В. Куташев обмежився лише короткими висновками про незадовільний стан дослідження селянської тематики у вітчизняній та зарубіжній історіографії [7, с.6].

Отже, значний доробок істориків-аграрників залишається, на нашу думку, недостатньо оціненим у сучасній історіографії. Цей висновок торкається також такого напряму роботи дослідників як видання документальних збірок. Разом з критичними оглядами радянської та діаспорної історіографії доцільно згадати важливу археографічну роботу, здійснену урядовцями Центральної Ради та радянськими вченими. Вона втілилася у видання спеціального тематичного зібрання законів, обіжників, розпоряджень Народного міністерства земельних справ УНР у 1918 році [8] та збірника найважливіших офіційних документів аграрного законодавства Центральної ради, гетьманату та Директорії у 1926 р. (упорядник Г. В. Клунний) [9]. Свого часу ці матеріали презентував на сторінках наукового збірника «Архіви України» відомий дослідник Р. Я. Пиріг [10].

Враховуючи специфіку цієї наукової публікації, доцільно зосередитися на проблемах, котрі ще не знайшли ґрунтовного осмислення у сучасній історіографії, а саме: висвітленні змісту законодавчих актів, впливу аграрного законодавства Центральної Ради на формування протестних настроїв в українському селі, правосвідомість селянства за умов історико-правової реальності 1917 – 1918 рр.

За принципом походження та характером змісту всі праці, залучені до історіографічного аналізу, становлять дві умовні категорії: перша – аналітико-правові висновки аграрного законодавства, друга – історичні розвідки, у котрих висвітлюється соціальна обумовленість законодавчої бази, відстежується взаємовплив правових і соціальних механізмів селянського руху.

Серед невеликої кількості публікацій істориків права змістовністю виділяється дисертація та історіографічне дослідження І. М. Заріцької [11]. Вона звернула увагу на значний аналітичний матеріал котрий містить праця відомих українських правознавців А. Й. Рогожина та В. П. Гончаренка «Земельне законодавство Центральної Ради». Системність оцінок Універсалів Центральної Ради, роз'яснення Генерального секретаріату щодо змісту аграрної частини III Універсалу, а також відозви Секретаріату земельних справ до місцевих земельних комітетів з приводу організації та проведення землевпорядкування вигідно вирізняють її науковий доробок на фоні інших публікацій. Стосовно Тимчасового земельного закону від 18 січня 1918 р. зроблено висновки про суперечливий характер цього документа. Зокрема, статті 1 та 2 з юридичної точки зору виписані не зовсім зрозуміло. Адже відповідно до ст. 1 Закону право приватної власності скасувалося, у той час як у ст. 2 визнається, що «...всі ці землі з їх водами надземними і підземними природними багатствами стають добром

народу Української Народної Республіки» [12, с. 400]. Серед позитивних рис Земельного закону відзначається його демократизм (стаття 3 про відсутність будь-яких обмежень у землекористуванні) та стабілізуючий характер землекористування згідно з приміткою до ст. 1, за котрою дозволялось передавати землю у спадок [13, с. 58].

Слід відзначити кілька публікацій історика права О. О. Волошка: «Особливості реалізації тимчасового земельного закону Української Центральної Ради», «Державно-правові аспекти аграрної реформи Центральної Ради», та «Юридичні акти Генерального секретарства – Народного міністерства земельних справ Української Народної Республіки (листопад 1917 – січень 1918 рр.)» [14].

Як відомо, відповідно до ухвал III Універсалу Українська Центральна Рада доручила «...генеральному секретареві по земельних справах негайно виробити закон про те, як порядкувати земельним комітетам, обраним народом, тими землями до Українських Установчих зборів» [12, с. 400]. Це положення спонукало Секретарство земельних справ прийняти у листопаді 1917 – січні 1918 р. нормативні, розпорядчі та правозастосувальні юридичні акти, що торкалися впорядкування роботи губернських, повітових та сільських земельних комітетів, організації землевпорядкування та збереження суспільно значущих господарств, врегулювання відносин з їх колишніми власниками.

Більшість з названих документів отримали кваліфікований аналіз у праці О. О. Волошка, зокрема і найбільш важливі розпорядчі акти, котрими регулювався процес підготовки аграрної реформи. Однак при цьому автору не вдалося запобігти у статті прикрих описок, зокрема стосовно факту проведення Українських Установчих зборів 9 січня 1918 р. [15, с. 1].

Окрім цих досліджень, правовий аналіз таких документів як: резолюцій Першого Всеукраїнського селянського з'їзду (28 травня – 2 червня 1917 р.) «Про землю» і «Про невідкладні заходи в земельній справі», чотирьох Універсалів та Земельного закону Центральної Ради здійснено у працях А. С. Захарчука, В. Д. Сидор, Ю. С. Петлюка, І. М. Заріцької та ін. Дослідники створили консенсусну ситуацію в оцінках змістовної частини реформ, які, на думку більшості правознавців, забезпечували на першому етапі формування законодавчої бази українських урядів скасування приватновласницької форми землеволодіння із наступним утвердженням (після прийняття 7 листопада 1917 р. Третього Універсалу) і Земельного закону 18 січня 1918 р., загальнонародної земельної власності [16].

У цілому, дослідники аграрного законодавства дійшли висновку, що відсутність системності правотворення та суперечливий характер законодавчих актів Центральної Ради утверджували українське селянство у нігілістичних настроях стосовно можливості вирішення аграрного питання законним шляхом, спонукали його до активних дій «знизу». П. П. Захарченко з цього приводу доречно зауважив, що скасування приватної власності на землю та її передача без викупу у володіння трудового народу неможливе селянство сприйняло як заклик до самочинного захоплення поміщицьких господарств та перерозподілу майна [5, с. 27–28].

Нове бачення аграрної проблеми у розрізі становлення концепції Української революції подається у працях сучасних дослідників В. Ф. Верстюка, В. Ф. Солдатенка, О. П. Реєнта. Вони акцентували увагу на невіршеності аграрного питання, яке за умов наявності в Україні великого російського і польського поміщицького землеволодіння зближувало соціальний і національний рухи [17, с.12], формувало в середовищі дослідницького загалу розуміння однокорінності цих напрямів суспільного прогресу, які на практиці були нерозривними [18, с.95]. Розмірковуючи над проблемами методології пізнання вітчизняної історії модерного та новітнього часів, дослідники виокремлюють аграрну домінанту у становленні виробничої інфраструктури України і похідні та супутні цьому ознаки: переважно відсутність міцного прошарку українців серед міської буржуазії, селянський світогляд, релігійність, традиції індивідуального господарювання сільського населення тощо [19, с.19].

Соціально-економічні аспекти здійснення Центральною Радою реформ у галузі земельних відносин на рівні підготовки дисертаційних досліджень з історіографії селянського руху та урядової земельної політики висвітлювалися Н. І. Земзюліною [2] та Г. В. Салатою [20]. Використовуючи автентичну джерельну базу, обидві дослідниці з різним ступенем аргумен-

тації охарактеризували наскрізні проблеми освоєння цієї важливої теми в радянській, діаспорній та сучасній вітчизняній історіографії.

Ретельний підхід до відбору праць тематичного спрямування, котрі концептуально визначають напрям дослідження, впливають на його висновки, є важливою частиною праць історика. На жаль, до історіографічного аналізу Г.В.Салати не увійшла опублікована у 2007 р. колективна монографія «Аграрна політика в Україні періоду національно-демократичної революції (1917 – 1921 рр.)», деякі інші непересічні розвідки науковців [21].

Визнаючи той факт, що більшість історичних досліджень стали хрестоматійними, зосередимося на працях останніх років, у яких земельне питання розглядалося у контексті внутрішньої політики Центральної Ради як органічна частина революційного процесу в Наддніпрянській Україні. Одним з перших до комплексного історіографічного аналізу внутрішньої політики української влади звернувся В.П.Капелюшний у докторській дисертації «Українська національна державність доби визвольних змагань (1917–1921 рр.): Історіографія» [22]. Автор відзначає, що характерною особливістю дослідження економічних перетворень у вітчизняній та зарубіжній історіографії доби Української революції є фрагментарність їх вивчення [22, с. 203–204]. Сучасну літературу з аграрної проблематики дослідник поділяє на три групи: навчальна література і загальні праці з історії України 1917–1921 рр., в яких поряд з іншими аспектами проблеми розглядаються і питання аграрних перетворень та аграрної історії досліджуваної доби; монографії та статті, безпосередньо присвячені дослідженню аграрної політики революційної доби; дисертаційні роботи з проблеми [22, с. 216]. Спеціальні дослідження, на думку В. П. Капелюшного, стають предметом вивчення у наукових працях лише з кінця 90-х років, що зумовлюється закономірностями становлення нової парадигми селянознавчих студій вітчизняної історіографії, критичним осмисленням радянського тоталітарного минулого і переходом до творення національного нарративу [22, с. 217–219].

У зазначеному річищі плідно працює дніпропетровська дослідниця Н. А. Ковальова. Аналіз статей та підготовленої кандидатської дисертації виявили прискіпливість автора у роботі з джерелами та аргументований підхід до інтерпретації таких важливих проблем досліджуваної теми, як, скажімо, правове та економічне обґрунтування аграрної реформи, становлення державних та виборних громадських інститутів, відповідальних за її проведення, реакція селянської громади на перші кроки влади в регулюванні земельних відносин [23]. Дослідження соціально-економічних аспектів аграрної політики українських урядів періоду революції в аналітиці Н. А. Ковальової суттєво поглиблює розуміння природи гетерогенності реформаційного процесу: протистояння його економічного і суспільно-політичного характеру [24]. Теоретичні пошуки і політичні суперечки щодо варіантів аграрної реформи, на переконання авторки, проводились у руслі двох напрямів: реформістського (розробка і впровадження в сільському господарстві системи довготривалих заходів) і радикального (примусовий розподіл поміщицьких, державних, удільних та монастирських володінь).

Як відомо, Центральна Рада тривалий час ішла у річищі аграрної політики Тимчасового уряду, намагаючись узгодити інтереси селянства з можливостями держави. Проте відсутність реальних реформ, тиск соціалістичних партій у парламенті та селянські заворушення примусили українську владу у жовтні 1917 р. розпочати розробку перших земельних законопроектів, тобто ступити на популістський шлях вирішення аграрного питання в Україні.

Переломним моментом зміни аграрного курсу Н. А. Ковальова називає прихід до керівництва аграрною політикою УНР у грудні 1917 р. представників УПСР в особах «аграрієв-політиків» О. Шумського та М. Ковалевського, «...які вважали основним завданням земельної реформи негайний безкоштовний розподіл поміщицьких земель з метою задоволення суспільно-політичних настроїв селянства» [25, с. 213]. Саме ці ідеї втілилися у Земельному законі Центральної Ради від 18 січня 1918 р., котрий розроблявся за участю названих осіб.

Основною причиною стагнації сільськогосподарської галузі уважалося малоземелля. Саме тому проблема визначення норм землекористування (як з 4 млн. десятин землі приватновласницького землеволодіння задовольнити земельний голод 3, 708 млн. селянських господарств) залишалася ахіллесовою п'ятою Земельного закону. Н. А. Ковальова акцентує увагу на проблемі верхньої межі землекористування, яка не була визначена урядом

УНР, вказуючи, щоправда, без посилань на конкретні видання, що «...у літературі такою межею вважається 25 десятин» [25, с. 213]. Дослідниця опублікувала цікаву розвідку стосовно ймовірності прийняття 29 квітня 1918 р. ухвали Центральної Ради змін до земельного закону за якими «соціалізації» не підлягала власність до 30 десятин землі. Теза про внесення 29 квітня 1918 р. змін до закону і визначення «30-десятинної норми землекористування характерна і для сучасних досліджень». Однак, окрім спогадів окремих діячів та згадок у праці В. Дорошенка «Історія України 1917 – 1923 рр.» цей факт не отримав документального підтвердження, а отже належить до розряду міфів аграрного законодавства Центральної ради, зазначає Н.А.Ковальова [26, с. 346].

На нашу думку, це питання потребує певного уточнення. Аграрний закон, який розглядався на Восьмій сесії Центральної ради 12 – 17 грудня 1917 р., мав дискусійні питання. У поясненні до статей Закону про землю товариш генерального секретаря земельних справ Б. Мартос звернув увагу на неточність деяких його формулювань, зокрема, у статті першій, де зазначалося, що передача «...землі в руки селян, це, власне, теж власність, і передача ця викличе немало непорозумінь...» [27, с. 24].

Повідомляючи про хід дискусії стосовно земельного закону у Центральній Раді 15 грудня 1917 р., кореспондент газети «Киевская мысль» занотував загальне враження: «Усі майже одногосно проти законопроекту. Тому що він...остаточно не ліквідує приватну власність. А головне – залишає недоторканими господарства, котрі мають 40 десятин землі, рахуючи їх (десятини) «трудовою нормою» (тут і далі переклад наш. – Авт.) [27, с. 27].

У виступах делегатів від селянства пролунали співзвучні постановам Всеукраїнського селянського з'їзду пропозиції про утворення Національного земельного фонду, недопущення анархії на селі та ін. Більшість делегатів стояли на позиціях УПСР, хоча й визнавали можливість прийняття закону з урахуванням поправок. Головний удар критики спрямовувався ними саме проти збереження приватного землеволодіння. Громадський і політичний діяч, представник у Центральній Раді від Катеринославщини Ф. Х. Сторубель так прокоментував ситуацію, яка склалася навколо обговорення законопроекту: «Народ захищає і захищає раду. Але якщо ми затвердимо Закон з приватною власністю до 40 десятин – всі відмовляться від підтримки Ради» [27, с. 28].

Дані стосовно 40 десятин, як визначення верхньої межі приватного землеволодіння, використовуються у монографії відомого історика-аграрника І. В.Хмеля, котрий також посилається на обговорення проекту Земельного закону у стінах Центральної Ради [28, с. 46].

Як бачимо, суспільно-політичний чинник розробки та прийняття аграрного законодавства за умов демократичного розвитку революційного процесу мав важливе значення. На законодавців чинили тиск не лише партійні інтереси, а й революційні настрої, котрі панували у суспільстві, заплутаний характер орендних відносин, фінансовий стан поміщицьких господарств, суперечливі економічні стосунки різних верств, задіяних у використанні земельних ресурсів країни. Нарешті, з наведених текстів випливає, що у свідомості принаймні фігурантів обговорення земельного питання чіткої межі у розумінні трудової норми і приватної власності не існувало.

Ці та інші проблеми досліджуваної теми достатньо ґрунтовно та аргументовано висвітлювалися у розділах згадуваної колективної монографії «Аграрна політика в Україні періоду національно-демократичної революції (1917 – 1921 рр.)», виданої 2007 р. під грифом Черкаського Національного університету імені Богдана Хмельницького, Науково-дослідного Інституту селянства та Наукового товариства істориків-аграрників (м. Черкаси) [21]. Автори розділів «Розроблення і впровадження концепції аграрної реформи в добу Центральної ради» Н. А. Ковальова та «Аграрна політика Австро-Угорщини та Німеччини в Україні у 1918 р.» Б. В. Малиновський залучили до аналізу комплекс найбільш важливих документів, що мають відношення до проблеми діяльності Генерального секретарства земельних справ (ГСЗМ), законодавчі акти Центральної Ради, службові документи земельних органів, листування дипломатів зі своїм керівництвом у Відні та Берліні, що дозволило з'ясувати специфіку діяльності української влади, мотиви, цілі і засоби втручання центральних держав у вирішення аграрного питання в Україні.

Отже, аналіз історіографічних джерел виявив достатньо високий рівень презентабельності аграрного законодавства Центральної Ради, що формувалося за складних умов революційного часу, у відповідних дослідженнях правознавців та істориків.

Проте, вважати здійснений аналіз достатньо повним можна лише за умови поглиблення його джерельної бази та критичної складової. Зокрема, у дисертаційних дослідженнях та публікаціях присутні типові помилки, які О. П. Реєнт охарактеризував як відсутність чіткого усвідомлення дослідником методологічної ніші, в якій він працює, коли «...здебільшого пріоритет віддається фактам, а їх концептуальне осмислення відходить на другий план» [19, с. 6].

Окрім того, орієнтація частини дослідницького загалу на апріорну відповідність аграрного законодавства інтересам певних політичних і соціальних кіл, ігнорування правосвідомості чисельних суб'єктів законотворчого процесу: правників, лідерів соціальних рухів, соціальних спільнот, суттєво обмежують перспективи дослідження аграрного законодавства як ефективного механізму регулювання соціально-економічних відносин в українському селі.

Література:

1. Верстюк В. Земельне питання у стінах Центральної ради / В. Верстюк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: зб. наук. праць. – Вип. 15. – Львів, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2006 – 2007. – С. 645 – 663.
2. Земзюліна Н.І. Селянське питання в Україні 1917 – 1918 рр. (Історіографія проблеми) / Н.І. Земзюліна: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук. – К., 1998. – 17 с.
3. Ковальова Н.А. Аграрна політика українських національних урядів (1917 – 1921 рр.). / Н.А. Ковальова: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук. – К., 1999. – 24 с.
4. Кічігіна Н. Р. Аграрне питання Центральної Ради на сторінках «Українського історика» // Український історик. – Нью-Йорк; Торонто; Київ; Львів; Мюнхен, 1994. – Ч. 1–4. – С. 68–71.
5. Захарченко П. Селянська війна в Україні: рік 1918. / П.П. Захарченко – К.: Нічлава, 1997. – 188 с.
6. Малькін В.П. Земельне питання в Україні в умовах революції 1917 – 1920 рр. / В.П. Малькін: дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. – Острог, 2009. – 189 с.
7. Куташев І.В. Селянський рух в Україні (березень 1917 – квітень 1918 р.) / І.В. Куташев: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук. дис. – К., 2003. – 17 с.
8. Збірник законів, об'їзників та інших розпоряджень по справам земельним в Українській Народній Республіці. – К.: Б.В., 1918. – 22 с.
9. Клунний Г. В боротьбі за селянство: земельне законодавство контрреволюційних урядів за час революції на Україні / Г. Клунний. – Х.: Радянський селянин, 1926. – 180 с.
10. Пиріг Р.Я. Джерела з історії Української революції 1917 – 1921 років: опубліковані документи і матеріали. / Р.Я. Пиріг // Архіви України. – 2011. – №5. – С. 98 – 112.
11. Заріцька І. М. Історичний досвід розвитку земельного законодавства в Україні (1917–1921 рр.): автореф. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. – К., 2009. – 20 с.; Заріцька І.М. Питання земельних реформ доби Української революції 1917 – 1921 рр. у працях сучасних дослідників / І.М. Заріцька // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2011. – Серія: Право. – Вип. 157. – Ч. 1. – С. 18 – 29.
12. Українська Центральна рада. Документи і матеріали. – У 2-х т. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 1996. – 591 с.
13. Рогожин А.Й. Земельне законодавство Центральної ради / А.Й. Рогожин, В.Д. Гончаренко // Вісник академії правових наук України. – 1997. – №2. – С. 52 – 60.
14. Волошко О.О. Особливості реалізації тимчасового земельного закону Української Центральної ради / О.О. Волошко // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 1999. – №1. – С. 222 – 238; Волошко О.О. Державно-правові аспекти аграрної реформи Центральної ради (1917 – 1918 рр.) / О.О. Волошко // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2001. – №3. – С. 247 – 261.
15. Волошко О.О. Юридичні акти Генерального секретарства – Народного міністерства земельних справ Української Народної Республіки (листопад 1917 – січень 1918 рр.) / О.О. Волошко // Вісник Запорізького державного університету. Юридичні науки. – 2003. – №1. – С. 1 – 3.
16. Сидор В.Д. Історично-правові передумови формування вітчизняного земельного законодавства / В.Д. Сидор // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – №4. – С. 111 – 117; Петлюк Ю. Земельне законодавство національних урядів України (1917 – 1920 рр.) / Ю.С. Петлюк // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2002. – Вип. 1. – С. 131 – 132.; Захарчук А.С. Аграрне законодавство Центральної ради в контексті вітчизняного державотворення // А.С. Захарчук // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2007. – №8. – С. 22 – 28.

- 17.Верстюк В.Ф. Концептуальні проблеми вивчення історії Української революції / В.Ф.Верстюк // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2000. – Вип. XI. – С. 8–17.
- 18.Солдатенко В.Ф. Нові підходи в осмисленні історичного досвіду та уроків революційної доби 1917 – 1920 рр. в Україні / В.Ф. Солдатенко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2008. – Вип. XXIV. – С. 93 – 103.
- 19.Рент О.П. Сучасна історична наука в Україні: шляхи поступу / О.П. Рент // Український історичний журнал. – 1999. – №3. – С. 3 – 22.
- 20.Салата Г.В. Аграрна політика українських національних урядів (1917 – 1920 рр.): Історіографія: дис. на здобуття наук. ступеня канд... іст. наук. – К., 2010. – 201 с.
- 21.Ковальова Н.А. Аграрна політика в Україні періоду національно-демократичної революції (1917 – 1921 рр.) / Н.А. Ковальова, С.В. Корновенко, Б.В. Малиновський, О.В. Михайлюк, А.Г. Морозов // Черкаси: Ант, 2007. – 280 с.
- 22.Капелюшний В.П. Українська національна державність доби визвольних змагань (1917 – 1921 рр.): Історіографія: дис. на здобуття наук. ступеня доктора іст. наук. – К., 2004. – 715 с.
- 23.Ковальова Н.А. Політична боротьба навколо аграрного питання на Катеринославщині в 1917 р. / Н.А.Ковальова // Історія та культура Подніпров'я: зб. наук. праць. – Дніпропетровськ: ДДУ, 1998. – С. 161-167; Ковальова Н.А. Аграрна політика українських національних урядів (1917 – 1921 рр.): / Н. А. Ковальова: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня...канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 1999. – 24 с.
- 24.Ковальова Н.А. Соціально-економічний аспект аграрної політики українських урядів періоду революції 1917 – 1921 рр. / Н.А. Ковальова // Український селянин. Праці Науково-дослідного інституту селянства. – Черкаси, 2001. – Вип. 3. – С. 211 – 214; Ковальова Н.А. До питання про мотивацію участі українського селянства в революційних подіях 1917 – 1921 рр.: соціально-економічний і психологічний аспект / Н.А. Ковальова // Український селянин. Праці Науково-дослідного інституту селянства. – Черкаси, 2002. – Вип. 5. – С. 250 – 254; Ковальова Н.А. «Міфи» земельного законодавства Центральної ради / Н.А. Ковальова // Гуржіївські читання: зб. наук. праць ЧНУ. – Черкаси, 2009. – С. 342 – 346.
- 25.Ковальова Н.А. Соціально-економічний аспект аграрної політики українських урядів періоду революції 1917 – 1921 рр. / Н.А. Ковальова // Український селянин: Праці наук.-дослід. ін-ту селянства. – Черкаси, 2001. – Вип. 3. – С. 211 – 214.
- 26.Ковальова Н.А. «Міфи» земельного законодавства Центральної ради / Н. А. Ковальова // Гуржіївські читання: зб. наук. праць ЧНУ. – Черкаси, 2009. – С. 342 – 346.
- 27.Українська Центральна рада. Документи і матеріали. У 2-х т. – К.: Наукова думка. – 1996. – Т. 2. – 422 с.
- 28.Хмель І.В. Аграрне преобразование на Украине 1917 – 1920 гг. / И. В. Хмель – Киев: Наукова думка, 1990. – 240 с.

Житков А.А., канд. истор. наук, доцент кафедры истории Украины Кировоградского государственного педагогического университета им. Владимира Винниченка

Современная отечественная историография о земельных реформах украинской Центральной Рады 1917 – начала 1918 гг. В статье осуществлен историографический анализ исследований аграрной политики Центральной Рады в период с марта 1917 г. – до начала 1918 г. Внимание сосредоточено на вопросах, которые освещены недостаточно полно в современной историографии: содержание земельного законодательства, его влияния на формирование протестных настроений и правосознание крестьянства в условиях историко-правовых реалий 1917 – 1918 гг. Подведены итоги изучения проблемы в правоведческих и исторических работах, определены перспективы ее дальнейшего освоения как составной части нарратива Украинской революции.

Ключевые слова: Украинская революция, Центральная Рада, крестьянство, земельная собственность, реформы, аграрное законодательство, социальное движение.

Zhytkov A. A., Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Kirovograd State Pedagogical University named after Volodymyr Vynnychenko

Modern national historiography on reforms of the Ukrainian Central rada in 1917 and in the beginning of 1918. The historiographic analysis of research of Central rada agrarian policy in the period from March, 1917 to the beginning of 1918 is carried out in the article. The attention is focused on the issues that are not adequately covered in modern historiography: the content of the land legislation, its influence on the formation of dissent and the sense of justice of the peasantry in terms of historical and legal realities in 1917 – 1918. The results of the studying the problem in the jurisprudential and historical works have been summarized. The certain prospects of its further development as an integral part of the narrative of the Ukrainian revolution are defined.

Key words: Ukrainian revolution, Central rada, peasantry, agrarian property, reforms, land legislature, social movement.